

Голосова Т.М.

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ

Дослідження текстових систем і самих текстів неможливе без врахування їх типу, оскільки власне текстова специфіка зумовлює системно-структурну організацію, склад категорій, їх функціональне навантаження, трансформаційні зміни, що виникають у процесі сприйняття загальнотекстової інформації. Найбільш повно мовленнєвий потенціал реалізується у прозових текстах художньої літератури, оскільки саме цей вид людської діяльності спрямований в першу чергу на відображення, аналіз навколишнього світу, а отже, і, власне, усіх відношень реальної дійсності. Крім того, художній текст представляє той особливий різновид творів, який найбільш повно і всебічно виявляє лінгвістичний потенціал компонентів мови. Зокрема, саме в системі художнього тексту розгортається така специфічна часова організація, як художній час на базі відокремлених подій з характерними для них якостями і властивостями, зумовлюючи взаємодію аспектуальної та часової граматичних систем, що формують текстову темпоральну структуру.

Класифікацій текстів, до числа яких включаються й художні твори, у сучасному мовознавстві досить багато [1;5;4]. Проте жодна з таких класифікацій не відображає особливості, характерні властивості літературних текстів достатньо повно і адекватно, оскільки художній текст, як правило, не відокремлюється від інших типів текстів і тому здебільшого не виділяється в окремий вид (винятком є функціонально-стилістичні дослідження). Таким чином, вважаємо за необхідне проаналізувати деякі властивості художніх текстів у руслі тих класифікаційних ознак, що покладено в основу розрізень інших видів текстів.

Як справедливо вказує В.В. Богданов [1], у зв'язку з існуванням великої кількості типів текстів їх не можна систематизувати на основі лише одного критерію. Крім того, при багатоступеневій класифікації важко визначити ієрархію класифікаційних підстав з погляду важливості. Саме тому класифікаційних основ для творів існує декілька.

Майже всі дослідники розрізняють *діалогічні*, *монологічні* та *змішані* тексти (класифікаційною підставою є той мовленнєвий матеріал, який є у творі).

Згідно з цим критерієм можна розподілити усі літературно-художні тексти.

Діалогічні тексти представляють собою певного роду транспонування, перенесення мовлення у твір. Типовими діалогічними творами серед текстів художньої літератури слід визначити драматичні або окремі гумористичні твори, що являють собою певні "ситуаційні" нариси, сценки. Однак їх мовленнєвий характер вторинний, оскільки діалоги драматичних творів виникають не в мовленні, а лише моделюються за мовленнєвими зразками. Вони можуть бути інсценовані після того, як текст написано, відтворено.

Специфіка цих творів визначається насамперед таким типом викладу, як мова персонажів.

Серед *монологічних* текстів художньої літератури можна назвати поетичні твори, зокрема, вірші у прозі, оповідання-описи, фейлетони тощо. Їхня монологічність пов'язується з тим, що в межах таких текстів не відбувається інформаційна зміна ролей між автором та читачем, автором і персонажем, а "право на будову тексту повністю монополізоване відправником" [1]. Тому їх організація зумовлена системно-структурною специфікою авторської оповіді.

До *змішаних* текстів належать романи, оповідання, повісті, поеми та ін. У цих художніх творах монологічний компонент складає авторська оповідь та невласне пряма мова, а діалогічний – репрезентується мовою персонажів. У структурному відношенні тут важливою є взаємодія лінгвістичної організації мови автора і мови персонажів.

Іншою підставою для класифікації текстів є характер представленої інформації. З цього погляду розрізняються *трансльовані* та *нетрансльовані* тексти [9].

Трансльований текст є своєрідним перекладом, тобто це такий твір, у якому представлено перенесену інформацію з тексту, переважно міфічного, біблійного та іншого характеру. Так, наприклад, у романі М.Булгакова "Мастер и Маргарита" спостерігається трансляція відомої сцени розмови Ісуса Христа з Понтієм Пілатом. Трансльованими елементами найчастіше наділяються повісті та романи, проте важливе місце трансляція займає і в поетичних текстах (переклади М.Жуковського, О.Блока і под.).

Елементом трансляції слід визнати індивідуально-авторські ремінісценції. Ремінісценція здебільшого інтерпретується як усвідомлені чи неусвідомлені, точні або неточні цитати того чи іншого роду, посилання до більш-менш відомих джерел, окремих текстів у складі пізніших творів. Тут реалізується один з аспектів впливу тексту на мову: ті чи інші фрагменти знайомих творів або навіть цілі тексти прямо відображаються у нових, похідних текстах з усвідомленим чи неусвідомленим уявленням про те, як вони поліпшують спосіб передачі думок у новому тексті та сприяють його адекватному розумінню. Така ситуація пов'язана з тим, що будь-яке використання готового тексту не лише відтворює точну і звичну форму, зміст та нагадує конкретний образ, але і встановлює співвідношення похідного тексту з попереднім, тобто включає його у вертикальний контекст текстового універсуму, у той словесний світ, що утворюється мовою, в якій ми живемо [7]. Відповідно, трансляція у структурно-лінгвістичному плані тут поєднується з загальною формою тексту, органічно вплітається в неї, а отже, у змістовому плані не розрізняється в зазначених текстах.

Нетрансльований твір – це оригінальний текст, створений певним автором, а отже, прикладом такого художнього тексту може слугувати будь-який індивідуально-авторський твір.

Як правило, ця ознака в цілому не впливає на системно-структурну організацію тексту, склад категорій та под., оскільки чіткої межі між трансльованими та нетрансльованими текстами не існує тому, що будь-яка трансляція у високохудожньому творі має безсумнівний творчий характер.

Наступним критерієм класифікації текстів є характер ситуацій, що описуються творами. Відповідно до цього критерію розрізняються *нарат ивні*, *дескрипт ивні* та *аргумент овані* твори. Тут береться до уваги можливість опису в тексті особи, події або інтелектуальної діяльності для обґрунтування якогось положення, гіпотези, припущення і под.

До *нарат ивних* текстів належать тексти військових наказів, кулінарних та інших рецептів і под. *Дескрипт ивними* є різного роду описи характерних якостей і властивостей об'єктів, предметів, які зустрічаються у тих чи інших наукових дослідженнях. Переважно *аргумент ованими* є математичні тексти, оскільки докази та роздуми займають у них особливо важливе місце [1]. Безсумнівно, власне наративність, дескриптивність та аргументованість має певну текстову специфіку. Проте, оскільки у творах художньої літератури ці ознаки органічно вплітаються в загальну систему розвитку сюжетних подій, їх лінгвістичні особливості становлять лише окремі структурні компоненти. Тексти художньої літератури, з цього погляду, поєднують у собі елементи наративності, дескриптивності, аргументованості, залежно від мети оповіді, ідейно-художнього навантаження, філософського змісту і под. Разом з цим варто звернути увагу і на той факт, що в одних літературних творах може домінувати якась одна ситуація, а в інших – декілька. Так, наприклад, для творів детективного жанру характерним є наявність аргументованості, яка набагато більша, ніж у текстах інших типів, у той час, як у ліриці домінує ситуація наративності. Відповідно, у таких текстах простежується певна специфіка, яка зумовлюється різними домінуючими характеристиками, наприклад, наявністю, широким представленням певних перфектних, ретроспективних подій, що становлять поштовх для подальшого розвитку сюжету в детективі, та ситуацією наративності, яка характеризує часову специфіку відображення в ліриці тривалих почуттів, стану, які зумовлюють, певною мірою, відсутність руху, яскраві динаміки, яка безсумнівно виникає у разі сприйняття тексту (пор., наприклад, особливості динаміки сприйняття поетичного твору М. Лермонтова «Белеет парус одинокий»), порівняно з прозовими художніми текстами.

Згідно з прагматичним аспектом, який базується на теорії мовленнєвої діяльності, виділяється декілька класифікаційних ознак для текстів тому, що існує декілька типологій самих мовленнєвих актів. Проте такі класифікації все ж об'єднуються певними спільними положеннями:

- а) кожен текст того чи іншого прагматичного типу розглядається як своєрідний текстовий акт;
- б) тип текстового акту з'ясовується не за сукупністю висловлень, що належать до того чи іншого мовленнєвого акту, а його загальною комунікативною функцією в процесі спілкування.

Так, згідно з класифікацією Серля-Вандервекена [6], виділяється п'ять типів мовленнєвих актів, а отже, п'ять видів текстів щодо ознаки ілокутивної мети:

1. *Асерт иви*. Головною метою таких текстів є повідомлення про деяку сукупність стверджень, констатацій, тобто необхідність “сказати, в якому стані знаходяться справи” [1, с. 252] у тій чи іншій галузі.

2. *Директ иви*. Призначення текстів цього типу полягає у наказі адресатові про необхідність виконання якоїсь дії чи сукупності певних положень.

3. *Декларат иви*. Це тексти, що мають подвійне призначення. З одного боку, вони являють собою обов'язки сторін, що домовилися між собою, а з іншого – змінюють світ внаслідок прийняття певних рішень (тексти юридичних документів, міжнародних договорів і под.).

4. *Комісиви*. Незважаючи на перевагу функціонування у текстах цього типу асертивних висловлень [3], вони спрямовані на репрезентацію певних гарантійних зобов'язань (гарантійні листи тощо).

5. *Експресиви*. Тексти цього типу зумовлюються наявністю в них як головної ознаки вираження емоційно-експресивного змісту: співчуття, радості, побажання та ін.

Згідно з класифікацією Дж. Ліча [10, с.104-105], яка базується на основі характеру соціальних відношень або по осі соціальний конфлікт/соціальна гармонія, розрізняється чотири типи текстів, зокрема:

- а) *компет ив* (накази, питання, прохання, вимоги);
- б) *конвівіал* (вітання, привітання, запрошення);
- в) *колаборат ив* (ствердження, повідомлення, оголошення);
- г) *конфлікт ив* (погрози, звинувачення, догани, прокляття).

Таким чином, для компетива ілокутивна мета конкурує із соціальною метою, для конвівіалів – ілокутивна і соціальна мета збігаються, колаборатив репрезентує ілокутивну мету безвідносно до соціальної, а конфліктив характеризується протиставленням ілокутивної та соціальної мети.

Літературний текст у зв'язку з цим може розглядатися як своєрідний тип, що синтезує усі прагматичні установки. Однак він пов'язується не з “особливою мовою” чи функцією, а з тим, що мова художнього твору становить особливий вид дії, який відбувається у тому чи іншому типі ситуацій. Останні визначаються комунікантами як літературний вид дії. Звідси, література формується у досить складному мовленнєвому акті, результатом якого є текст. Закінчується цей акт читачем.

Таким чином, художній текст репрезентує дискурс з послабленою ілокутивною силою [11, с.367], що

розглядається як комплекс *іміт аційних* мовленнєвих актів у зв'язку з тим, що з них знімається "відповідальність". Дійсність, відтворена у тексті, являє собою певну імітацію реальності за умови згоди між автором і читачем внаслідок так званого обміну ілюктивними актами.

Поряд з цим слід підкреслити і той факт, що основні положення теорії мовленнєвої діяльності відносно проблем визначення типу літературного тексту в цілому вказують на те, що художній твір має бути поставлений в один ряд з іншими видами текстів і розглядатися як соціально-обумовлений дискурс. З цієї метою саме поняття літературності знімається з художніх текстів і визначається у термінах рецептивної діяльності індивіда у різних суспільствах.

Оскільки основним класифікаційним критерієм таких типів текстів є загальна комунікативна мета, виражена в тексті, специфіка темпоральних відношень тут пов'язується не стільки з часовою структурою тексту, скільки з його смисловим навантаженням, а отже, чітко не розрізняється у темпорально-граматичному аспекті. Залежно від обсягу, художній текст здатен органічно синтезувати усі прагматичні установки, а відповідно, усі специфічні темпоральні ознаки кожного комунікативно-прагматичного типу. Художній текст є багатограним утворенням і не може чітко диференціюватися за вказаними критеріями.

Літературний твір може також розглядатися як синтез *модельованого* та *немодельованого* текстів.

Модельований твір – це текст, побудований за стандартною формою. *Немодельований* текст – це твір, який кожного разу може набувати іншої форми. Для романів, оповідань, повістей характерною є певна композиційна та фабульна специфіка. Однак встановити якісь чіткі ознаки такого моделювання досить важко. Тому ці твори слід розглядати як ті, що мають немодельований характер. До відносно чітко модельованих текстів можна віднести обмежену кількість літературних типів: байку, епітафію, епіграму тощо. Поряд слід підкреслити, що різний обсяг текстів того чи іншого жанру свідчить про наявність певної «модельованості», а отже, передбачає особливості їх організації, склад категорій, оскільки різний обсяг надає різні можливості для функціонувань та взаємодії лінгвістичних компонентів, явищ, ознак.

У сучасному мовознавстві тексти поділяються також на *знаково-однорідні*, тобто ті, у яких представлені компоненти однієї знакової системи, або *знаково-неоднорідні*, тобто такі, що об'єднують одиниці різних знакових систем; порівняйте, наприклад, роман Л.М. Толстого "Война и мир", де репрезентовані однорідні знакові одиниці кириличного алфавіту поряд з літерами латиниці; *авт ореферент ні*, де автор є об'єктом опису, наприклад, мемуари, тексти від першої особи та *неавт ореферент ні*, тобто ті, в яких об'єктом опису може бути вигаданий герой чи будь-яка ситуація.

Останні художні твори розрізняються "ключем персональності", а отже, характеризуються внутрішніми особливостями, зумовленими реалізацією відношень, пов'язаних з наявністю/відсутністю автора-оповідача у тій чи іншій сюжетній системі, що в цілому надає різні можливості щодо групувань та опису подій у художньому тексті. Так, в творах від третьої особи присутність автора-оповідача не обов'язкова в кожній сюжетній події, тому це дає більше можливості для епічного опису (наприклад, романи-епопеї), у той час як у текстах від першої особи наявність автора у кожній сюжетній події є обов'язковою, що, звичайно, передбачає обмежений обсяг, а відповідно, менші функціональні можливості для репрезентації лінгвістичних відношень, які є базовою основою для тієї чи іншої категорії тексту. Так, наприклад, як зазначає О.В.Бондарко, такі тексти представлені різною системою дейктичної темпоральної орієнтації. У текстах від першої особи часовий порядок визначається насамперед відображеною у пам'яті реальною хронологічністю представлених подій (хоча значну роль відіграє спосіб представлення такої послідовності, «вибір» фактів та процесів, на яких зупиняє увагу мовець). У літературних творах епічної оповіді характерні зовнішньотемпоральні відношення, які не співвідносні з моментом мови, тому часовий порядок будується на стратегії автора, що розташовує описані події, процеси та стани, залежно від власної уяви ходу часової послідовності [2, с. 209-210].

Виділяються й інші підстави для класифікації, а отже, розрізняються тексти *рукописні* та *друковані*, *завершені* й *незавершені*, *анонімні/неанонімні* тощо [1, с.17].

Зазначені характеристики в цілому суттєво не впливають на текстову систему, організацію, оскільки детермінуються здебільшого екстралінгвальними, позамовними факторами.

Отже, для остаточного чіткого і однозначного визначення статусу літературного, художнього тексту необхідно мати достатньо інформації про всі релевантні ознаки таких творів, а саме: лексичні, змістові, синтаксичні, структурні, комунікативні та ін. Будь-який розглянутий вище класифікаційний критерій поєднує інші, базується на них, тісно переплітається і, певною мірою, впливає один на одного. Так, скажімо, художні тексти можуть характеризуватися тією чи іншою прагматичною або прагматичними установками, діалогічністю/монологічністю, трансльованістю, наративністю і под. Відповідно, вирішальним є той факт, що літературний твір поєднує в собі ознаки усіх типів текстів і тому може бути виділений в окремий функціональний вид, дослідження системи і структури якого поглибить уявлення про механізм розгортання інших типів творів.

Такий статус художнього тексту обґрунтовано в традиційних функціонально-стилістичних дослідженнях на основі окреслення специфічних художніх ознак літературного тексту, хоч вони до теперішнього часу чітко не класифіковані. Це зумовлено недостатньою дослідженістю системно-структурних та змістових аспектів художнього твору, його парадигматичних та синтагматичних зв'язків, типології, жанрового розмаїття і под. Однак, незважаючи на це, обсяг найбільш значущих і функціонально вагомих особливостей літературно-художнього тексту в цілому з'ясовано.

Так, Л.О. Соколова [8] вказує, що серед всієї кількості виділених ознак художнього твору найбільше значення мають чотири особливості, які складають сутність тексту, відміченого ознакою художності:

- високий ступінь організованості;
- образність літературного мовлення;
- наявність додаткових прирощень смислу;
- індивідуальність стилю письменника.

До зазначених особливостей слід додати, з нашого погляду, і естетичну функцію, яка передбачає “духовно-перетворюючий” аспект впливу змісту тексту на читача.

До вказаних ознак дослідники додають і такі, як: системний зв'язок мовленнєвих компонентів, свіжість висловлень, найвища інформативність та економічність, настанова на словесну майстерність тощо.

Високий ступінь організованості тексту пов'язується з тим, що у кожному творі автор провадить досить жорсткий відбір мовних засобів, який розповсюджується на усі рівні мовної системи, враховуючи не лише лінгвістичні засоби організації: ритм, рифму і под. Це, у свою чергу, зумовлює виникнення специфічних системних відношень, детермінованих ідейно-художнім навантаженням літературного твору, а також його власною специфікою, унікальністю, неповторністю.

Образність та наявність додаткового прирощеного смислу в мовних одиницях текстової системи зумовлюється структурними особливостями, широкими можливостями сполучення лінгвістичних компонентів, місцезнаходженням мовних засобів та ін., тобто образне мовлення виникає внаслідок використання різноманітних, історично зумовлених, здатних до варіювання, але все ж типових способів організації тексту з метою отримання асоціативного, емоційно-експресивного змісту.

Індивідуальність стилю письменника утворюється цілим комплексом текстових ознак, характеристик, зокрема, ідейно-тематичним навантаженням тексту, системою образів, творчим методом, жанровою формою, сюжетом, структурою, особистістю автора, а також адресата, у тому випадку, коли автор орієнтується на конкретного читача і под. [8, с.19-26].

При цьому слід зазначити, що головною, інтегруючою ознакою художнього мовлення, а отже, і літературного тексту є високий ступінь його організації, одним з основних компонентів якого виступають текстові категорії. Вони кваліфікуються як онтологічні характеристики тексту. Зокрема, категорія часу в художньому тексті кваліфікується як онтологічна категорія тексту, яка не просто являє собою його фундаментальні темпоральні характеристики, але є тією базовою основою, в яку «вкладається» і референтно співвідношений темпоральний зміст. Тут враховується специфіка художнього мовлення, яка надає часовій організації більше можливостей: здатність розтягуватися, прискорюватися, порушувати загальний часовий плин оповіді.

Звідси, категорійна текстова система загалом має певну специфіку розгортання в таких типах художніх, літературних текстів:

- 1) діалогічних поетичних та прозових художніх текстах, які представлені лише мовою персонажів;
- 2) монологічних прозових та поетичних текстах, у яких оповідь реалізується лише мовою автора як від першої, так і від третьої осіб;
- 3) змішаних текстах, що репрезентують поєднання мови автора та мови персонажів з «ключем персональності» від першої особи, з одного боку, та третьої – з іншого.

Кожен виділений вище тип має особливості загальної системно-структурної, категорійної, мовленнєвої організації, залежно від надання більших або менших можливостей для функціонування лінгвістичних компонентів. Так, останній тип наділений найбільшими можливостями, а отже, становить вищий щабель розгортання текстової системи насамперед тому, що саме він охоплює усі текстові прозові жанрові різновиди. Крім того, у таких творах забезпечується створення особливих часових зв'язків, які поглиблюють механізм формування художнього часу як у розрізі зовнішньої темпоральної організації (часові транспозиції одного типу мовлення в інший), так і в аспекті внутрішніх часових відношень (реалізація спільної темпоральної системи на основі загальної макрокатегорії аспектуальності). Відповідно, в першому та другому видах лінгвістичні можливості певною мірою обмежені у своєму функціонуванні, оскільки реалізуються на рівні, як правило, текстів окремих жанрових різновидів – звичайно – малою обсягу (наприклад, лірика, гумористичні нариси).

Отже, дослідження художнього тексту, з нашого погляду, має проводитися з урахуванням жанрового різновиду та обсягу тексту, монологічного-діалогічного характеру, провідного персонального плану оповіді.

Література

1. Богданов В.В. Текст и текстовое общение. - СПб., 1993.
2. Бондарко А.В. Функциональная грамматика: идея языковой интерпретации времени. - СПб., 1999.
3. Мутовина М.А. Стилистические особенности англоязычной научно-технической рекламы (в аспекте прагматического синтаксиса). - Дис. канд. филолог. наук. - Л., 1986.
4. Мурзин Л.Н. Штерн А.С. Текст и его восприятие. - Свердловск, 1991.
5. Попов Ю.В. и др. Текст: структура и семантика. - Минск, 1984.

6. Серль Дж. Вандервекен Д. Основные понятия исчисления речевых актов // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. ХУШ: Логический анализ естественного языка. - М., 1986.
7. Супрун А.Е. О роли противоречий в развитии языка. // Методологические проблемы языкознания. - К., 1988. - с.128-138; Мурзин Л.Н. Штерн А.С. Текст и его восприятие.- Свердловск, 1991.
8. Соколова С.О., Шумарова Н.П. Семантика и стилистика русского глагола. - К., 1988.
9. Шрейцер Ю.А. Текст, автор, семантика // Семантика и информатика. Вып.7. - М., 1976.
10. Leech G.N. Principles of Pragmatics ., - Cambridge, 1985.
11. Ohman R. Speech, literature and the space between. - In: Essays in modern stylistics. - L., N.Y., 1981, - P.361-376.